

α. Τα βασικά χαρακτηριστικά της ισλαμικής θρησκείας

Αναμφισβήτητα, η θρησκεία αποτελεί βασική συνιστώσα της πολιτικής, κοινωνικής, οικονομικής και πολιτιστικής εξέλιξης τόσο των κρατών όσο και των κοινωνικών ομάδων. Στην περίπτωση μάλιστα της μουσουλμανικής κοινότητας, ο παράγοντας αυτός αποκτά μεγάλη βαρύτητα λόγω της ιδιαίτερης φύσης του Ισλάμ, που η εν λόγω κοινότητα το θέλει από τη μια πλευρά θρησκευτικό δόγμα και από την άλλη πολιτική φιλοσοφία και νομικό σύστημα. Πράγματι, από τη στιγμή της δημιουργίας του το Ισλάμ λειτούργησε ταυτόχρονα ως κοινωνικό θρήσκευμα, μέσω του καθορισμού των κωδικών ηθικής συμπεριφοράς των μελών της μουσουλμανικής κοινότητας, ως πολιτικό θρήσκευμα, μέσω της προσπάθειάς του να κρατήσει την ενότητα και τη διακυβέρνηση της κοινότητας των πιστών, αλλά και ως νομικό θρήσκευμα, μέσω της θέσπισης μιας σειράς νομικών κανόνων που διέπουν τις σχέσεις των πιστών. Για το Ισλάμ κοινωνία είναι η κοινότητα των πιστών, η όμμα (umma), και κράτος η πολιτική έκφραση του λόγου του Θεού, η πολιτική οργάνωση των πιστών του. Καθώς όλοι οι θεσμοί στο Ισλάμ, συμπεριλαμβανομένων των πολιτικών, πηγάζουν από θρησκευτικά δόγματα, η ύπαρξή τους βασίζεται στην απονομή θείας δικαιοσύνης.

Σε έναν απλό παρατηρητή το ισλαμικό θρήσκευμα μοιάζει να μη χαρακτηρίζεται από πολυπλοκότητα και ποικιλομορφία ιδεών και πράξεων. Κυρίαρχο στοιχείο του είναι η απόλυτη υποταγή, η αυτοπαράδοση (Islam) των πιστών στον ένα και μοναδικό, αιώνιο, παντοδύναμο και αδιαίρετο Θεό, τον Αλλάχ (Αίιεί). Η πίστη αυτή οφείλει να συνοδεύεται από την πίστη στους προφήτες, εκ των οποίων τελευταίος είναι ο ιδρυτής της ο Μωάμεθ (Muham-mad Ibn Abdalla), από την πίστη στους αγγέλους, στο λόγο του Αλλάχ όπως αποκαλύπτεται από το ιερό βιβλίο, το Κοράνι (Qur'an: ανάγνωση, απαγγελία), στην ανάσταση των νεκρών την ημέρα της κρίσης και στον προκαθορισμένο από τον Αλλάχ προορισμό των ανθρώπων (qadar). Ο πιστός πρέπει να τηρεί με ευλάβεια τις πέντε θεμελιώδεις αρχές (arkan) της θρησκείας: (α) την ομολογία της πίστης του (shahada) στον ένα και παντοδύναμο Θεό, τον Αλλάχ (La ilaha illa'llah Muhammadu rasulu'llah: Δεν υπάρχει άλλος Θεός από τον Αλλάχ και ο Μωάμεθ είναι ο απόστολός Του) (β) την προσευχή προς τον Θεό (salat, namaz) πέντε φορές την ημέρα, με το πρόσωπο στραμμένο προς την ιερή πόλη Μέκκα (γ) το προσκύνημα στην ιερή πόλη Μέκκα (hadj) τουλάχιστον μία φορά στη ζωή του (δ) την υποχρεωτική υλική συνεισφορά υπέρ αυτών που χρήζουν βοήθειας (zakat), καθώς και την αυτόβουλη ελεημοσύνη (sadaqat) και (ε) την υποχρεωτική νηστεία (sawm) για άνδρες και γυναίκες άνω των 14 ετών που είναι σωματικά και πνευματικά υγιείς κατά το μήνα του Ραμαζανίου (Ramadan).

Όμως γρήγορα ο ίδιος παρατηρητής θα διαπιστώσει ότι πίσω από την απλότητα των θεμελιωδών κανόνων τήρησης της ισλαμικής πίστης υπάρχει ένα δαιδαλώδες σύστημα θρησκευτικών ομάδων-αιρέσεων οι οποίες διεκδικούν, η καθεμία ξεχωριστά, την κατοχή της αληθινής πίστης και της ορθής ερμηνείας των λόγων και των έργων του Προφήτη Μωάμεθ. Η αδυναμία εξεύρεσης μιας συμβιβαστικής λύσης ευρέως αποδεκτής από τις αντιμαχόμενες κοινωνικές, πολιτικές, οικονομικές, στρατιωτικές, εθνικές και θρησκευτικές ομάδες εντός της μουσουλμανικής κοινότητας για θέματα όπως αυτά της διαδοχής του Προφήτη, της ερμηνείας του Κορανίου και της ιεράς παράδοσης, η οποία αναφέρεται στη διδασκαλία και στις πράξεις του Προφήτη (Sunna, Hadith) ως μοντέλο επίλυσης σύγχρονων προβλημάτων, θέματα που συνδέονται άμεσα με άλλα βασικά όπως εκείνα του χαρακτήρα του ισλαμικού κράτους, του είδους της διακυβέρνησης της κοινότητας των πιστών και της νομιμότητας του κυβερνήτη, δημιούργησε τεράστια ελλείμματα συνοχής σε θρησκευτικό και πολιτικό επίπεδο. Η διαίρεση της μουσουλμανικής κοινότητας σε δύο μεγάλες θρησκευτικές ομάδες, τους Σουνίτες (από τη Sunna) και τους Σίιτες (από τους Shi'at-ul-Ali, δηλαδή τους μαχητές

του Αλη), " αλλά και σε κάποιες άλλες μικρότερης εμβελειας,? καθώς και η περαιτέρω διαίρεση των Σουνιτών και των Σιτών σε υποομαδες," αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα της έλλειψης ενότητας στους κόλπους της μουσουλμανικής κοινότητας.

Η διαφοροποίηση στον τρόπο προσέγγισης των σχέσεων θρησκείας και πολιτείας στους κόλπους της κοινότητας των Σουνιτών οδήγησε στη δημιουργία τριών σχολών σκέψης. Η πρώτη σχολή προσπαθεί να συνδέσει το Ισλάμ με την αρχαία ελληνική πολιτική φιλοσοφία. Καθώς η πλειονότητα των μελών της έχει δεχθεί μεγάλη επιρροή από την αρχαία ελληνική φιλοσοφία, μεταξύ των οποίων και γνωστοί ισλαμιστές διανοούμενοι όπως ο Αβηκένας (Ibn Sina), ο Αβερρόης (Ibn Rushd), ο Fakhr ed-Din-Razi και ο Al Farabi, στόχος της είναι η ανάδειξη της αρμονίας που κυριαρχεί στην πολιτική ζωή των μελών μιας κοινωνίας όταν αυτή λειτουργεί με βάση τις θεϊκές εντολές και οδηγίες.

Η δεύτερη σχολή σκέψης προσπαθεί να αποτελέσει γέφυρα μεταξύ του Ισλάμ και της περσικής (σασσανιδικής) πολιτικής φιλοσοφίας. Κύριος εκφραστής της σχολής αυτής είναι ο Πέρσης βεζίρης Khajeh-e-Nizam-ul-Mulk, ο οποίος στο έργο του *Πολιτικό Σώμα (Siyasat Nameh)* υποστηρίζει ότι ο ανώτερος πολιτικός άρχοντας, ο σουλτάνος (sultan), έχει επιλεγεί απευθείας από τον Αλλάχ και είναι υπόλογος μόνο σε αυτόν. Σκοπός του συγκεκριμένου πολιτικού συστήματος είναι η δημιουργία και διατήρηση των συνθηκών που επιτρέπουν την πιστή εφαρμογή των αρχών του Ισλάμ."

Η τρίτη σχολή σκέψης, γνωστή ως νομική σχολή, αποτελεί το προϊόν της αγωνιώδους προσπάθειας κυρίως Αράβων - όχι μόνο διανοούμενων - να διατηρήσουν τον αραβικό χαρακτήρα της μουσουλμανικής κοινότητας και τα πρωτεία τους σε αυτήν, υπό την πίεση της αυξανόμενης εισόδου μη αραβικών ισλαμικών στοιχείων σε ανώτατες θέσεις εξουσίας. Κεντρικό στοιχείο της ιδεολογικής τους προσέγγισης είναι η διαπίστωση ότι η ορθή διακυβέρνηση της μουσουλμανικής κοινότητας οφείλει να είναι βασισμένη στη Σαρία (Shariah) και να μην επηρεάζεται από μη ισλαμικές παραδόσεις, ήθη και έθιμα. Καθώς η κατανόηση του βαθύτερου νοήματος των στίχων του Κορανίου δεν είναι εύκολη -άλλωστε το *tasfir* (ερμηνεία) και η *qira'a* (απαγγελία) του ιερού βιβλίου της μουσουλμανικής κοινότητας θεωρούνται αυτόνομοι κλάδοι των ισλαμικών επιστημών -, πεφωτισμένο ι θεολόγοι-νομοδιδάσκαλοι ανέλαβαν το δύσκολο αυτό έργο. Όμως, η έλλειψη μιας ισχυρής πολιτικο-θρησκευτικής ιεραρχίας, όπως αυτή των χριστιανικών ομάδων, επέτρεψε στις νομικές διατάξεις της Σαρία να επιδέχονται διαφορετικό τρόπο ερμηνείας και ανάλυσης από τους ερμηνευτές της. Αποτέλεσμα ήταν η δημιουργία των τεσσάρων νομικο-θεολογικών σχολών (madhhab) που κυριαρχούν σε ολόκληρη τη σουνιτική κοινότητα.

Η σχολή των Μαλικιτών (Maliki), ιδρυμένη από τον Malik-ibn-Anas, υποστηρίζει ότι πηγή της νομοθεσίας είναι το Κοράνι και έπειτα η Sunna. Οι εθιμικές παραδόσεις μπορούν να τροποποιούνται, εάν βρίσκονται σε αντίθεση με το γενικό καλό (istislah). Η εν λόγω σχολή έχει βρει μεγάλη απήχηση στα κράτη της βορειοδυτικής Αφρικής. Η σχολή των Σαφειτών (Shafi'i), ιδρυμένη από τον Muhammad ibn idris al-Shafi'i, υποστηρίζει τη χρήση του Hadith υπογραμμίζοντας την ανάγκη της συναίνεσης (ijma) των θεολόγων νομοδιδάσκαλων για ένα αυστηρά προσδιορισμένο θέμα. Επικράτησε κυρίως στα κράτη της Ανατολικής Αφρικής, της νότιας Αραβικής Χερσονήσου, του Περσικού Κόλπου και της Ινδονησίας. Η σχολή των Χανμπαλιτών (Hanbali,) ιδρυμένη από τον Ahmad ibn Hanbal, επίσης υποστηρίζει τη χρήση του Hadith και είναι ιδιαίτερα σκληρή απέναντι στις περιθωριακές ομάδες εντός της μουσουλμανικής κοινότητας. Κυριάρχησε στα κράτη της Αραβικής Χερσονήσου και άσκησε μεγάλη επιρροή στη βασιλική οικογένεια της Σαουδικής Αραβίας. Τέλος, η σχολή των Χανεφιτών (Hanafi), την οποία ίδρυσε ο Abu Hanifa, υποβάθμισε τη Sunna λόγω αμφιβολιών ως προς τη γνησιότητα πολλών aHadith και εισήγαγε την προσωπική εκτίμηση (istihsan) στην επιλογή της καλύτερης νομικοθρησκευτικής λύσης. Βρήκε σημαντική απήχηση στους μουσουλμανικούς πληθυσμούς της Οθωμανικής

Αυτοκρατορίας, της Τουρκίας και στα κράτη της Κεντρικής Ασίας."

Αξίζει να σημειωθεί ότι η μουσουλμανική κοινότητα των Σουνιτών δεν έμεινε απαθής στην προσπάθεια των επιφανών ιεροδιδασκάλων να μετατρέψουν το Ισλάμ σε ένα σύνολο αυστηρά δομημένων νομικών αρχών και διατάξεων. Προικισμένοι ιμάμηδες (imam) έχουν συχνά αντιδράσει στην υπερβολική ανάπτυξη της νομολογίας του Ισλάμ μέσα από μια προσωπική προσπάθεια επιστροφής στην αρχική απλότητα της μουσουλμανικής κοινότητας. Στην προσπάθειά τους να φθάσουν στην πνευματική κατάσταση που θα τους επέτρεπε να δεχθούν, όπως ο Προφήτης, τις αποκαλύψεις του Κορανίου, αναζήτησαν την ολοκληρωτική προσέγγιση του Θεού μέσω του ασκητισμού και της απομάκρυνσής τους από τα υλικά αγαθά. Γνωστοί σούφι (sufi-tasawwuf), δηλαδή μουσουλμάνοι ασκητές, υπήρξαν μεταξύ άλλων κατά τον 9ο και το 10ο μ.Χ. αιώνα οι Abu Yazid (Bayezid) al-Bistami, Abu'l-Qasim Muhhamad al-lunayd και Husayn ibn Mansur-al-Hallaj, τον 11ο ο Abu Hamid al-Ghazali και το 13ο οι Fariduddin Attar, Muhyiuddin Muhammad Ibn Arabi, Abdallah al-Farghani Sa'id και lalaludin Rumi al-Balkhi.

Καθώς πολλοί πιστοί αναζητούσαν καθοδηγητή για την επιτυχή κατάληξη της προσπάθειάς τους να φθάσουν στην κορυφή της θείας πνευματικής εμπειρίας, αρκετοί σούφι ίδρυσαν αδελφότητες-μοναχικά τάγματα (tarikats). Ευρέως διαδεδομένα στην περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου είναι τα τάγματα των Καδηρήδων (Qadiriya) από τον ιδρυτή τους Abd al-Qadir al-Ilani, των Νακσιμπεντήδων (Naksibendiya) από τον ιδρυτή τους Muhammad Baha ad-din an-Naksabandi, των Μεβλεβήδων (Mawlawiyya-Mevleviya) από τον ιδρυτή τους lalaludin Rumi -γνωστό και ως Μεβλανά (Mawlana)- και των Μπεκτασήδων (Bektashiya) από τον ιδρυτή τους Heoí Bektas Veli. Οι αδελφότητες διαθέτουν για διαμονή τα δικά τους οικήματα (tekke), τα οποία συντηρούν κυρίως με δωρεές πιστών και φίλων, και τα μέλη τους οφείλουν να εκτελούν τις πρόσθετες υποχρεώσεις (νηστεία, ειδική προσευχή, τεχνικές έκστασης κ.λπ.) που ορίζει ο αρχηγός του τάγματος, ο σείχη; (sheikh).

β. Σχέσεις Ισλάμ και πολιτείας κατά την περίοδο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας

Η έμφαση του Ισλάμ στην ενότητα κοινωνίας και θρησκείας φάνηκε να βρίσκει την τέλεια έκφρασή της στην κοινωνική δομή και την πολιτική οργάνωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η συνύπαρξη των δύο αυτών λειτουργιών και αξιωμάτων στο ίδιο πρόσωπο, τον ανώτατο πολιτικό και στρατιωτικό ηγέτη του κράτους σουλτάνο και από το 16ο αιώνα τον αρχηγό της όμμα χαλίφη, συμβόλιζε το ισλαμικό ιδεώδες της πολιτικής κοινότητας που βασίζεται στη νομιμότητα και την αρμονία των θρησκευτικών αρχών. Άλλωστε, η αποκρυστάλλωση της οθωμανικής πολιτικής ταυτότητας στη φράση «din u devlet» εκφράζει αυτό ακριβώς, την ενότητα θρησκείας και κράτους.

Ως αρχηγός της μουσουλμανικής κοινότητας, ο σουλτάνος-χαλίφης όφειλε να ασκεί τη νομοθετική και εκτελεστική εξουσία στην επικράτειά του με βάση τις αρχές της ισλαμικής θρησκείας, τη Σαρία. Στην πράξη, κάτι τέτοιο σπάνια εφαρμόστηκε. Πιστός στη διδασκαλία της σχολής των Χανεφιτών, ο ανώτατος πολιτικο-θρησκευτικός ηγέτης είχε περιορίσει τα καθήκοντα του σείχουλισλάμ (sheikh-ul-Islam), υψηλόβαθμου θρησκευτικού και δικαστικού κριτή με αποστολή να παρατηρεί εάν οι πράξεις του σουλτάνου-χαλίφη είναι σύννομες ή όχι με το ισλαμικό δίκαιο -τη Σαρία-, στην εξεύρεση μηχανισμών νομιμοποίησης της πολιτικής του βούλησης." Με τον τρόπο αυτό ο εκάστοτε σουλτάνος-χαλίφης όχι μόνο δεν εμπόδιζε αλλά, αντίθετα, ενθάρρυνε τόσο τη δημιουργία μιας διακριτής τάξης ανώτερων κληρικών, των ουλεμά (uúsiye),!/? όσο και τη συμμετοχή τους στην άσκηση εξουσίας.¹⁸ Όπως τονίζει η Άρμστρονγκ,